

TYM SAMYM POCIĄGIEM...

Terra Incognita, t. 5
Seria wydawnictw
Stowarzyszenia Historyczno-Kulturalnego „Terra Incognita”
w Chojnie
pod redakcją Pawła Migdalskiego

TYM SAMYM POCIĄGIEM...

Przesiedlenia przymusowe,
procesy dezintegracyjne i integracyjne
na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej
w latach 1939–1949

w wyborze prac magisterskich
powstałych na seminarium
Jana M. Piskorskiego

Redakcja
Katarzyna Marciszewska
Paweł Migdalski

Chojna–Szczecin 2013

PAWEŁ MIGDALSKI

Dzieje cmentarza wojennego żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego w Siekierkach¹

*Kwaterami, rzędami, cement w cement,
krzyż w krzyż.*

Ryszard Liskowacki²

Cmentarz wojenny żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego znajdujący się między Siekierkami a Starymi Łysogórkami³ jest trzecim co do liczby pochowanych w nim żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego w Polsce⁴. Wraz z nekropolią w Zgorzelcu nad graniczną Nysą Łużycką stanowił, zwłaszcza od lat sześćdziesiątych, miejsce wielu ogólnopolskich manifestacji politycznych o charakterze antyniemieckim. Wybór jego nie był przypadkowy, gdyż groby żołnierskie najlepiej miały zaświadczać o polskości ziem zachodnich i północnych, a zarazem legitymizować władzę, dzięki której według oficjalnej propagandy Polska wróciła na „Ziemie Odzyskane”.

Na temat nekropolii żołnierskiej w Siekierkach napisano dwa artykuły autorstwa Władysława Stanisławskiego oraz Marka Tarczyńskiego⁵, kilka akapitów poświęcili jej Tadeusz Jurga, Barbara Affek-Bujalska oraz Zenon Romanow⁶. Cmentarz zaprezentowany jest też w kilku leksykonach i albumach dotyczących miejsc pamięci oraz w dwukrotnie wydanej przez Radę Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa broszurze. Nie ukazują one jednak wszystkich aspektów powstania i funkcjonowania nekropolii. Ogólny zarys dziejów cmentarza znalazł się też na łamach mojej książki o Rejonie Pamięci Narodowej Cedynia–Gozdowice–Siekierki⁷. Celem niniejszego artykułu jest dokładne przedstawienie historii nekropolii, jej symboliki i przemian, a także obchodzonych tutaj uroczystości, w okresie od powstania w 1945 r. aż do początków XXI w.

Początki cmentarza żołnierzy 1. Armii WP w Siekierkach wiążą się z rozkazem naczelnego dowódcy WP gen. Michała Roli-Żymierskiego z 16 kwietnia 1945 r. dotyczącym ekshumacji zwłok żołnierzy poległych w operacji berlińskiej i utworzeniem do 1 października 1945 r. zbiorowych nekropolii. Siedzibą Grupy Ekshumacyjnej operującej w rejonie ofensywy odrzańskiej był dom położony

między Siekierkami a Starymi Łysogórkami (w którym obecnie mieści się muzeum pamiątek 1. Armii WP w Siekierkach), obok którego na polanie w lesie znajdował się cmentarz żołnierzy 2. Dywizji Piechoty. Decyzja co do wyboru miejsca należała do dowódcy armii, który tam właśnie zdecydował się zlokalizować przyszłą nekropolię. Pierwsze pochówki poległych odbywały się w formie uroczystego pogrzebu z udziałem kapelana⁸.

Opieka nad cmentarzem leżała w gestii Ministerstwa Obrony Narodowej, jej finansowanie zaś Ministerstwa Odbudowy. Wszelkie plany i decyzje odnośnie zagospodarowania cmentarza miały być podejmowane w porozumieniu z wojakiem⁹. Już w 1946 r. ministerstwo wydało 100 000 zł na roboty porządkowe i ogrodzenie cmentarza. Przeprowadzona przed 8 czerwca 1946 r. inspekcja architekta powiatowego inż. Romana Kasprzyckiego stwierdziła, że cmentarz otoczony był od strony lasu płotem z siatki drucianej, a od frontu ze sztachet, w którym znajdowała się brama i dwie furtki. Pochowanych było na nim 890 żołnierzy, na środku znajdowała się drewniana kapliczka, a całość założenia zajmowała teren 1500 m²¹⁰.

Prace ekshumacyjne na cmentarzu spowodowały potrzebę zastąpienia tymczasowego ogrodzenia nowym, dlatego też Grupa Ekshumacyjna przewidywała zdemontowanie i przewiezenie dawnego ogrodzenia z cmentarza protestanckiego z Gołonoga, jak w tych latach nazywano Goleniów. Jednak wszelkie prace przy ostatecznym uporządkowaniu nekropolii planowano rozpocząć dopiero po zakończeniu akcji ekshumacyjnej poległych żołnierzy z terenu Niemiec. Warto wskazać, że w akcji tej pomagali polscy osadnicy, użyczając nieodpłatnie i dobrowolnie swoich koni i wozów¹¹. W tym samym roku – 1946 – jesienią, wydelegowany przez Dowództwo Okręgu Wojskowego nr 2 w Bydgoszczy ppor. Józef Makiel z dwoma szeregowcami wykonał pomiar cmentarza.

6 grudnia 1946 r. w Departamencie Poboru i Uzupełnień podjęto decyzję o wykonaniu planów dwóch cmentarzy 1. (Siekierki) i 2. Armii WP (Zgorzelec), którymi miały zająć się wojewódzkie wydziały odbudowy. Zdecydowano też o podjęciu prac wstępnych. Cmentarz siekierski otrzymał pierwszeństwo w województwie, w związku z czym wstrzymano prace m.in. nad cmentarzem wojskowym w Szczecinie. Dokładnie w połowie stycznia 1947 r. pracownica Urzędu Wojewódzkiego inż. Irena Kozłowska przeprowadziła lustrację cmentarza. Stwierdziła, że nekropolia znajduje się na wykarczowanej polanie, przed którą znajduje się plac o szerokości około 20 m, na którym umieszczona jest płyta poświęcona nieznanemu żołnierzowi (będąca w istocie, jak wskazują plany nekropolii, grobem o wymiarach ok. 0,85 x 2,25, na postumencie o wymiarach 6,25 x 5 m) oraz trybuna. Groby stanowiły ziemne mogiły z drewnianymi krzyżami, na których rzadko umieszczone były tabliczki z nazwiskami. Wskazała ponadto, że najlepszym miejscem dla przyszłego monumentu będzie wzgórze w lesie za cmentarzem, co czyniłoby go widocznym przez Niemców zza Odry. Jak wspominałem, na cmentarzu, na miejscu obecnego

pomnika, znajdowała się prowizoryczna drewniana kapliczka. Była to budowla o długości 4,5 m i szerokości 4 m, wysokości 4,5 m, przylegały do niej dwa boczne symetryczne aneksy o wymiarach 1,5 x 1,25 i wysokości 3 m, obok których znajdowały się równoległe do bocznych ścian kapliczki schodki¹² (zob. ryc. 9).

10 lutego 1947 r. Wydział Odbudowy Urzędu Wojewódzkiego, na podstawie decyzji konferencji z 1 lutego, zlecił wykonanie do 23 lutego projektu cmentarza w Siekierkach inż. arch. K. Trzaskawskiemu ze Szczecina, który miał uwzględnić monument, nagrobki, ogrodzenie oraz dojazd. Projekt miał zostać rozpatrzony przez marszałka (Michał Rola-Żymierski?), jednak aż do lipca 1947 r. władze wojskowe nie wydały pozwolenia na rozpoczęcie prac przez Wydział Odbudowy Urzędu Wojewódzkiego, jedynie w związku ze zbliżającym się dniem Wszystkich Świętych oraz Zaduszkami (1947) dowództwo okręgu wojskowego zleciło temu wydziałowi uporządkowanie cmentarza¹³.

Dopiero po zakończeniu ekshumacji zwłok poległych żołnierzy z terenu Niemiec (1948), jesienią 1949 i wiosną 1950 r. uporządkowano cmentarz. Wtedy właśnie wykonano betonowe nagrobki oraz ogrodzono cmentarz wałem ziemnym. Koszty pokryło MON¹⁴.

W roku 1953 zaplanowano dalsze prace na cmentarzu. *Założenia projektu dla odbudowy cmentarza wojennego Bohaterów I Armii w Siekierkach p.[owiat] Chojna* zakładały nadanie ram przestrzennych założeniu, aby można było organizować uroczystości w skali ogólnokrajowej. Myślą przewodnią było wpasowanie nekropolii w teren, z jedynym *elementem wprowadzającym* – pomnikiem w formie obelisku na wzniesieniu prostopadle do szosy. Samo rozplanowanie cmentarza nie uległo zasadniczym zmianom od pierwotnego, wyznaczonego jeszcze w 1945 r. układu. Postanowiono natomiast zunifikować nekropolię przez wprowadzenie jednolitych betonowych krzyży. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej PWRN) w Szczecinie już 5 lutego 1953 r. zatwierdziło środki na sumę 450 tys. zł. Projekt, znajdujący się w gestii MON, miał być sporządzony do 31 sierpnia i zatwierdzony do 27 września 1953 r., a prace miały ruszyć w 1954 r. Projekt opracowany przez Wojewódzkie Biuro Projektów został ostatecznie zatwierdzony 31 września 1953 r. i przyjęty przez Komisję Oceny Projektów Inwestycyjnych. Mimo to w kwietniu 1954 r. dokonano w nim zmian. Zdecydowano się przełożyć pozapadane w czasie ostatniej zimy krawężniki, powiększyć powierzchnię zieloną, ogrodzić teren z trzech stron (wcześniej władze nie życzyły tego sobie, rolę ogrodzenia pełnił wał ziemny, którego resztki zniwelowano dopiero w 1969 r.). Planowano także „wy płytować” plac manifestacyjny i drogę. Limit kosztów (470 tys. zł), chociaż lekko przekroczony w stosunku do pierwotnych planów, uniemożliwił jednak położenie płyt, zastosowano też tańszy materiał roślinny, co pozwoliło na pokrycie kosztów wykonania ogrodzenia i schodów. Inwestorem centralnym robót było Ministerstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, a bezpośrednim Referat Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Prezydium

Gromadzkiej Rady Narodowej (dalej GrRN) w Siekierkach. 29 marca 1954 r. PPRN w Chojnie podpisało umowę z Przedsiębiorstwem Robót Kolejowych nr 11 w Szczecinie na wykonanie prac na cmentarzu. Obejmowały one obsadzenie cmentarza (koszt: 393 tys. zł), ogrodzenie (120 mb – 74 tys. zł), wykonanie schodów betonowych (4 tys. zł) oraz pomnika pierwszej kategorii w cenie 9276,02 zł. Ponieważ koszt prac przekroczył o 20 tys. zł przewidywane wydatki, Wojewódzki Zarząd Przedsiębiorstw i Usług Komunalnych (dalej WZPUK) przy PWRN zlecił Zarządowi Zieleni Miejskiej w Szczecinie zakończyć natychmiast prace i zgłosić sumę wykorzystanych funduszy do działu finansowego WZPUK.

Oględziny cmentarza przez przedstawicieli WZPUK 5 października pokazały, że prace przyczyniły się do jego zeszpecenia, gdyż nienależycie wykonano łączenia już wcześniej niedopasowanych krawężników, z których część, podobnie jak krzyże, była popękana. Także głębokość nawiezionej ziemi nie była zgodna z dokumentacją, a zamiast wrzosu na nagrobkach zasiano trawę i byliny.

Sprawozdanie z przebiegu robót budowlanych i zieleni z dn. 9 listopada 1954 r. ujawniło, że roboty murarskie przy ogrodzeniu z kamienia były zaawansowane w 90 proc., dostarczono brakujące krzyże i zamówiono kolejne w zakładzie w Maszewie. Nie rozpoczęto natomiast ogradzania drewnianym płotem od strony lasu, za pomnikiem, brak było spoin krawężników oraz bram wejściowych, pozostało do zasadzenia wiele świerków i bylin, a pomnik wymagał pokrycia zaprawą cementową. Przy pracach na cmentarzu zatrudnionych było sześć osób¹⁵.

Zapewne w czasie przebudowy z lat 1953–1954 z cmentarza usunięto kaplicę. Nie ma jej już bowiem na fotografiach planu cmentarza przechowywanego w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie, wykonanych 5 czerwca 1954 r., na jej miejscu znalazły się za to dwa czołgi. Wspomniany tu monument, najprawdopodobniej obelisk z marmurową płytą, znajdował się na cmentarzu do 1961 r., kiedy rozebrano go w związku z budową nowego pomnika¹⁶.

Aby miejsce, jakim jest cmentarz, mogło przemówić i zacząć spełniać swą podstawową funkcję, propagandową, potrzebuje widzów, najlepiej zgromadzonych w trakcie manifestacji. Pierwsze większe uroczystości zorganizowano tu z okazji Dnia Wojska Polskiego (w rocznicę bitwy pod Lenino), 12 października 1953 r., kiedy, jak pisała ówczesna prasa, *przedstawiciele partii, rad, społeczeństwa, szczecińscy stoczniovcy, robotnicy portowi, robotnice z fabryk odzieżowych, chłopci spółdzielcy z Sitna, Morynia, pegeerowcy z Trzcńska Zdroju* zgromadzili się na cmentarzu w Siekierkach, aby oddać hołd poległym żołnierzom *za wrócenie ludowi polskiemu jego prastarych granic*. Na trybunie zasiedli przedstawiciele PWRN, Frontu Narodowego oraz partii. Po uroczystości złożono przy dźwiękach werbli wiązanki kwiatów, co stało się odtąd obowiązkowym elementem każdej uroczystości na cmentarzu. Kolejny większy wiec, w którym udział wzięło około czterech tysięcy osób, miał miejsce z tej samej okazji w 1957 r. Wtedy po raz pierwszy odbył się tu apel poległych, który odbywa się odtąd corocznie w rocznicę forsowania

Odry (główne uroczystości są organizowane w Siekierkach lub Gozdowicach) oraz święta państwowe. W kolejnych latach uroczystości miały coraz bogatszą oprawę. W 1960 r. złożono na cmentarzu urnę z ziemią z Westerplatte¹⁷.

Kolejne prace na cmentarzu podjęto w 1959 r. Skończono wtedy grodzić cmentarz od strony lasu siatką na fundamencie betonowym o długości 360 m, zbudowano budkę narzędziową, drogę dojazdową z tłucznia ceglanego o długości 265 m oraz poprowadzono sieć wodociągową. Na ten rok przewidziano też umocowanie tabliczek na nagrobkach, o czym poinformowano Ministerstwo Gospodarki Komunalnej. Za kwotę 123 723 zł, pokrytą ze środków centralnych, zamówiono 1770 tabliczek w Poznańskich Zakładach Metalowych i Emaliarni, natomiast zadanie umocowania ich zlecono prywatnemu wykonawcy. Prac tych nie można było jednak ukończyć ze względu na *trudności z kupnem wkrętów nierdzewnych*. Rozpoczęto także prace nad doprowadzeniem energii¹⁸.

Już w 1957 r. Wydział Propagandy Komitetu Wojewódzkiego (dalej KW) PZPR w Szczecinie powołał specjalny komitet organizacyjny do zagospodarowania i wzniesienia nowego pomnika, na czele którego stanęła zastępczyni kierownika wydziału Zofia Bączyk. 20 maja 1960 r. PWRN podpisał z Pracownią Sztuk Plastycznych w Szczecinie (dalej PSP) umowę na wykonanie pomnika Wdzięczności Żołnierzom 1. Armii WP. Zakładała ona wzniesienie monumentu projektu szczecińskiego rzeźbiarza Sławomira Lewińskiego, jego budową miał zająć się oddział Pracowni Konserwacji Zabytków, a dokumentację wykonali pracownicy Politechniki Szczecińskiej pod kierunkiem prof. Jerzego Sułockiego. Cmentarz w nowej aranżacji miał stanowić, jak zapisano, symbol poniesionych ofiar, *w przeciwieństwie do tego rodzaju pamiątek z kampanii wrześniowej 1939 symbol zwycięstwa i odrodzenia ludowej Polski*. Rozpoczęte już prace wstrzymał 15 lutego 1961 r. zastępca przewodniczącego PWRN Wacław Śledziński. Decyzję swoją umotywował tym, że w roku 1961 nie miały się odbyć w Siekierkach żadne uroczystości ogólnopństwowe. Jednak KW PZPR 29 marca anulował decyzję W. Śledzińskiego i polecił zakończyć roboty do 20 maja 1961 r. Pomnik ukończono 18 września (termin upływał 25 września), natomiast jego odbiór i przekazanie odbyło się już po oficjalnym odsłonięciu 2 grudnia 1961 r. Monument objęty był roczną gwarancją, upływającą 2 grudnia 1962 r. Z Dziennika Budowy możemy dowiedzieć się, że w czerwcu wytyczono fundamenty pod żagiel, a w lipcu położono pod niego zbrojenia i lano beton. We wrześniu budowę wizytował S. Lewiński, który był zadowolony z postępu prac i ich wyników, zauważył przy tym potrzebę przesadzenia trzech lip sprzed wznoszonego pomnika, które zasłaniały go od strony cmentarza¹⁹.

Pomnik składa się z obelisku o przekroju prostokąta o wymiarach 2,5 x 0,8 m i wysokości 18 m, wykonanego z żelbetonu obłożonego ciosami granitowymi, zebranych w czynie społecznym (300 m³), którego koszt wyniósł 170 tys. zł. Na obelisku znajdują się dwa brązowe miecze o długości 170 cm i szerokości 15 cm.

Obok obelisku stały w pierwotnym projekcie dwie postacie wykonane w sztucznym kamieniu: żołnierz o wysokości 3,75 m i kobieta o wysokości 3,5 m, w spiętych włosach, ubrana w długą, zawiniętą wokół ramion szatę. W rękach troskliwie trzyma dziecko, które całuje w głowę. Posąg wykuty z dużym pietyzmem kontrastuje z monumentalnym, surowym w formie obeliskiem oraz stanowiącym tło żagle w kształcie rozchylającej się ku górze litery H, o powierzchni 39 m², wykonanym z żelbetonu pokrytego betonem z grysem marmurowym. Ma on u podstawy grubość 0,2 m, na wierzchołkach 0,1 m, całkowita jego wysokość wynosi 8 m. Na jego lewym skrzydle znajduje się napis: ŻOŁNIERZOM POLSKIM | POLEGŁYM NAD ODRĄ | W WALCE O ODZYSKANIE | PRASTARYCH ZIEM PIASTOWSKICH | 16 KWIETNIA – 7 MAJA | 1945. Obok obelisku na plateau z kamieni ciosanych o powierzchni 238,84 m² i wysokości 0,8 m znajduje się znicz²⁰.

Postać kobiety – matki z dzieckiem miała symbolizować powrót ziem nadodrzańskich do macierzy oraz nowe życie, natomiast żagiel przeprawę odrzańską, a umieszczone na obelisku dwa miecze grunwaldzkie – symbol martyrologii i polskiego zwycięstwa na Niemcami oraz zjednoczenia narodów słowiańskich, jak i braterstwa broni między WP a Armią Czerwoną²¹ (zob. ryc. 10).

W trakcie budowy zmieniono wygląd pomnika – usunięto posąg żołnierza. Polecenie wydał zastępca kierownika Wydziału Kultury PWRN Wojciech Myślenicki na mocy decyzji przewodniczącego PWRN, uzgodnionej z KW PZPR. Żołnierz został przetransportowany na plac budowy przy kościele św. Jakuba w Szczecinie, skąd 8 lutego 1964 r. przetransportowano go do Węgorzyna, gdzie został odświeżony podczas święta Dnia Zwycięstwa 9 maja 1965 r. jako samodzielny monument²².

W tym samym czasie co pomnik Wdzięczności w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarza powstały kolejne dwa związane z nim miejsca pamięci. Pierwszym jest Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego. Zostało ono założone, jak napisał Edward Wituszycki, z inicjatywy płk. S. Steczkowskiego i szeregowców LWP. Projekt muzeum wykonał arch. Henryk Rottermund i Lech Banaszkiwicz, natomiast grafikę inż. arch. Janina Januszewska. Według Władysława Filipowiaka placówka, otwarta 15 października, została zorganizowana naprędce, w ciągu raptem 48 godzin²³. Potwierdza to decyzja konferencji w KW FJN w Szczecinie z udziałem gen. Wojciecha Jaruzelskiego z 22 września 1961 r. o zorganizowaniu muzeum i przeznaczeniu na ten cel kwoty 38 tys. zł. Ostateczny koszt stworzenia muzeum sięgnął jednak 64 tys. zł. Muzeum składa się z dwóch sal, pierwszej poświęconej Mieszkowi I, według scenariusza i koncepcji W. Filipowiaka i Ryszarda Wołągiewicza, oraz drugiej, w której zgromadzone są pamiątki związane z forsowaniem Odry przez WP w 1945 r.²⁴ W 1969 r. rozważano możliwość budowy nowego budynku dla placówki lub powiększenie jej o mieszkanie w drugiej połowie domu uzyskanej przez wykwaterowanie. Przez wiele lat kustoszem muzeum i opiekunem cmentarza był kombatant Marian Flisiński²⁵.

Drugim obiektem jest pomnik-czołg ustawiony na kamiennym postumencie na przeciw muzeum. Jest to 45-tonowy model Is-2 z numerem taktycznym 421, który przebył szlak bojowy, liczący 1290 km, z Żytomierza przez Chełm, Warszawę, Mirosławiec, Kołobrzeg, Gozdowice aż po Łabę, o czym informuje znajdująca się na nim tablica²⁶.

Odsłonięcie pomnika Wdzięczności odbyło się w niedzielę 15 października 1961 r. Zaplanowano, że na obu brzegach Odry zapłoną ogniska pokoju. Organizatorami uroczystości były szczecińskie oddziały Ligi Przyjaciół Żołnierza i ZBoWiD-u, które poprosiły wiceministra obrony narodowej oraz szefa Głównego Zarządu Politycznego WP gen. dyw. W. Jaruzelskiego o pomoc, mającą polegać na zorganizowaniu pięciu punktów sanitarnych oraz łączności w namiotach, przydzieleniu dziesięciu samochodów do transportu uczestników manifestacji, oddaniu do dyspozycji plutonu saperów i przydzieleniu 2000 obiadów z kotła. Początkowo manifestacja miała się odbyć 3 września, jednak, jak wyjaśnił zastępca gen. W. Jaruzelskiego – gen. Bronisław Bednarz, KC PZPR zdecydował o jej przesunięciu, gdyż na ten czas zaplanowano centralne dożynki. Stwierdził on ponadto, że mimo iż władze wojskowe popierają prośby, to za obiady organizatorzy muszą zapłacić sami. Termin 15 października ustalono ostatecznie podczas konferencji w KW FJN z udziałem gen. W. Jaruzelskiego 22 września 1961 r.

W manifestacji wzięli udział: wicepremier Zenon Nowak, pierwszy sekretarz KW PZPR w Szczecinie Antoni Walaszek, przewodniczący PWRN Włodzimierz Migoń, gen. S. Popławski oraz wiele innych osób z partii i władz oraz organizacji społecznych i kulturalnych. Uroczystość rozpoczęła się o godzinie 11, gdy do Siekierok dotarły sztafeta z ogniem ze znicza spod pomnika Saperów w Gozdowicach i uczestnicy zlotów motorowych, kolarskich i pieszych. W południe rozpoczęto część oficjalną od wniesienia ognia i zapalenia znicza oraz złożenia meldunku przez znanego lekkoatletę Stefana Lewandowskiego. Przemówienia wygłosili A. Walaszek, Z. Nowak oraz gen. S. Popławski, po czym o godz. 12.45 odsłonięto monument, odczytano apel poległych i złożono wieńce. Następnie otwarto uroczystości Muzeum Pamiątek I Armii WP²⁷.

Modernizację cmentarza kontynuowano w 1962 r., kiedy w połowie założenia na murze oporowym ustawiono wykonaną przez PSP w Szczecinie tablicę o wymiarach 130 x 100 cm i grubości 20–30 cm z treścią rozkazu Naczelnego Wodza z 9 maja 1945 r.²⁸, której koszt wyniósł 10 655 zł. Miała ona powstać w 1961 r., zwłoka wynikała jednak, jak wskazuje pismo Ligi Przyjaciół Żołnierza, z *przyczyn obiektywnych*. Tablica powstała na życzenie gen. W. Jaruzelskiego. PWRN w Szczecinie zlecił Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (dalej PMRN) w Cedyni, które było jej bezpośrednim fundatorem, zakończenie prac do 20 czerwca 1962 r., gdyż w trzeciej dekadzie czerwca spodziewano się delegacji zaprzyjaźnionych państw. Termin ten nie został dotrzymany, ponieważ w kolejnym piśmie z 22 września 1962 r. PWRN nakazuje *niezwłocznie umieścić tablicę*

w nieprzekraczalnym terminie 29 września²⁹. Obecnie na tym miejscu znajduje się nowa tablica z brązu w obudowie z kostki granitowej z tą samą inskrypcją, stara zaś leży w ogrodzie muzeum.

Od początku lat sześćdziesiątych Rejon Pamięci, w tym i cmentarz w Siekierkach, coraz częściej odwiedzały różne delegacje. W 1962 r. przybyli tu przedstawiciele najwyższych władz Polski: na początku kwietnia wieniec złożył m.in. przewodniczący Rady Państwa Aleksander Zawadzki, natomiast jesienią przy okazji odbywanych nad Odrą ćwiczeń wojsk Układu Warszawskiego przybyła tu delegacja, w skład której wszedł pierwszy sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka, marszałek sejmu Czesław Wycech, premier Józef Cyrankiewicz, minister obrony narodowej gen. Marian Spychalski oraz dowódca Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego marszałek ZSRR Andriej Grieczek³⁰. W okresie rządów W. Gomułki nekropolię odwiedziło również wiele delegacji zagranicznych, głównie z krajów demokracji ludowej (Czechosłowacji, ZSRR, Węgier, NRD, Jugosławii, Rumunii), Skandynawii (Finlandii, Szwecji) oraz Austrii i Szwajcarii. Z racji nawiązania przez Szczecin współpracy (m.in. organizacja Dni Przyjaźni i Kultury Rygi), najczęściej, aż do końca lat osiemdziesiątych, gościli tu przedstawiciele Łotewskiej SRR. Oprawdzał ich zazwyczaj minister obrony narodowej Marian Spychalski lub wiceminister gen. Jerzy Brodziłowski (oboje pełnili funkcje do 1968 r.). W latach siedemdziesiątych, wraz z otwarciem się Polski na Zachód, oprócz delegacji krajów z bloku zaczęły przybywać tu również przedstawiciele państw zza żelaznej kurtyny, czego chyba najwidoczniejszym przykładem była wizyta marynarzy przebywającego w Szczecinie w październiku 1971 r. brytyjskiego okrętu wojennego HMS Ashanti czy w 1972 r. mera Stambułu dr. Fahri Atabey. W 1975 r. do Siekierk zawitała delegacja Związku Młodzieży Komunistycznej z Danii, Szwecji, Norwegii i Finlandii.

Przez wiele lat zmierzały tu liczne zloty i rajdy, jak np.: na początku lat sześćdziesiątych Ogólnopolski Rajd Motorowy *Przez pola bitew Pierwszej Armii Wojska Polskiego*, od 1966 r. rajd młodzieży licealnej ze Szczecina *Gryfowe Wici*, od 1968 r. studencki Ogólnopolski Rajd Motorowy *Odra-45*, od 1970 r. organizowany przez studentów Akademii Rolniczych ze Szczecina i Wrocławia, a następnie i innych uczelni Rejs Zwycięstwa, od 1975 r. *Rajd Konny Pamięci Bohaterów Września Dobiegniew–Siekierki*, a od lat siedemdziesiątych Liga Ochrony Kraju oraz PZMot przy współudziale ZBoWiD-u, TPR, SZMP przygotowywały zmotoryzowany zlot turystyczny *Biało-czerwona nad Odrą*. Ponadto zmierzały tu *Młodzieżowy Marsz Sprawności Obronnej w Dniach Zwycięstwa* ze Zgorzelca do Szczecina (1967), *Spywy Saperskie, Sztafety Zwycięstwa* (1970; co prawda w latach 1975, 1980 i 1984 sztafeta nie przebiegała przez Siekierki, ale nawiązywała w swej wymowie do mitu forsowania Odry), a w 1978 r. odbył się tu VI Chorągiewny Rajd Drużyn HSPS *Siekierki 78*. W lipcu 1965 r. w Siekierkach miał miejsce zlot młodzieży nawiązujący do słynnej szczecińskiej manife-

stacji pod hasłem *Trzymamy straż nad Odrą i Bałtykiem*³¹, zorganizowany przez ZMS, ZMW, ZSP oraz ZHP przy współudziale WP. Do hasła tego powracano na Pomorzu wielokrotnie. Zwłaszcza w latach osiemdziesiątych, kiedy wobec narastającego napięcia w stosunkach z RFN m.in. na tle coraz ostrzejszych wystąpień ziomkostw oraz z NRD w kwestii konfliktu w Zatoce Pomorskiej³², jeszcze w czasie trwania stanu wojennego w kwietniu 1983 r. zorganizowano w Szczecinie i Siekierkach uroczystości pod hasłem *Trzymamy straż nad Odrą – Podważanie naszych granic to podważanie pokoju na świecie*. Celem ich było odtworzenia ducha uroczystości sprzed 37 lat oraz *danie odporu wrogim nam tendencjom*, miały także *ukazać przywiązanie młodzieży do ziem zachodnich, na które pewne koła na Zachodzie [mają] zakusy*³³. Manifestacje tego typu odbyły się m.in. jeszcze w latach 1985 i 1986.

Już wiosną 1964 r. przystąpiono do kolejnych prac porządkujących cmentarz, które polegały m.in. na ustawieniu zapadniętych nagrobków, malowaniu ogrodzenia, sadzeniu kwiatów, bylin, drzew i róż. Remont nie został jednak wykonany, jedynie sposobem gospodarczym wyrównano krawężniki otaczające mogiły oraz przeprowadzono prace ogrodnicze, a ich koszt wyniósł aż 380 000 zł. W tym samym roku rozpoczęto przygotowania do obchodów dwudziestolecia forsowania Odry planowanych na 16 kwietnia 1965 r. Władze powiatowe z Dębna planowały budowę asfaltowej drogi łączącej cmentarz z szosą oraz parkingu. Potrzebowały na ten cel 650 tys. zł, poprosiły więc PWRN, by ten zobowiązał Zarząd Zieleni Miejskiej w Szczecinie oraz Rejon Eksploatacji Dróg Publicznych w Chojnie do zajęcia się tą sprawą. Inwestycje miały być wykonane w bieżącym roku. Z racji ich dużego rozmachu do pomocy użyto także wojska. Na wniosek PWRN w Szczecinie koszty częściowo pokrył (400 tys. zł) KW Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy. Prace zrealizowano i odebrano 6 października 1964 r.³⁴

Główne uroczystości dwudziestej rocznicy forsowania Odry odbyły się Siekierkach i Gozdowicach 16 kwietnia 1965 r. Udział w niej wzięli m.in. zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego WP gen. dyw. Franciszek Książarczyk, dowódca POW gen. dyw. Józef Kamiński oraz przedstawiciele Armii Radzieckiej – gen. płk Dymitr Żerbina i gen. mjr Włodzimierz Piliński, a gośćmi honorowymi byli minister spraw wewnętrznych Mieczysław Moczar (zaproszony przez KW PZPR w Szczecinie) oraz wiceminister obrony narodowej gen. J. Bordziłowski. Wiec rozpoczęły przemówienia pierwszych sekretarzy: PRPR z Dębna – Mariana Zakrzewskiego oraz KW PZPR – Antoniego Walaszka. Zgromadzeni wystosowali list do W. Gomułki, z zapewnieniem, iż *nie będą oszczędzone wysiłki na rzecz rozwoju Ziemi Szczecińskiej*. Uroczystość zakończył apel poległych i składanie wieńców³⁵.

Oprócz corocznych uroczystości z okazji forsowania Odry³⁶, Dnia Wojska Polskiego czy Dnia Zwycięstwa cmentarz był również miejscem obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. 16 kwietnia 1966 r. z mogił pobrano ziemię, która

została później wmurowana pod pomnik Powstańców Śląskich. Przez nadodrzańską nekropolię biegły również trasy dwóch marszów sztafetowych: *Wielkiej Sztafety Tysiąclecia* z Bogatyni do Szczecina oraz drugiej z Chełma Lubelskiego, która tu skończyła swój bieg 8 maja i z okazji której odbył się tu wielki wiec z udziałem wicemarszałka sejmu Jana Wende (byłego uczestnika forsowania Odry) oraz dowódcy POW gen. dyw. J. Kamińskiego³⁷. Bardziej doniosłą oprawę miały obchody rocznicy forsowania Odry w 1970 r., w których wzięli udział przybyli ze Związku Radzieckiego generałowie Stanisław Popławski i Jerzy Bordziłowski³⁸. W trakcie wiecu przedstawiciel miejscowego ZBoWiD-u Jan Kulbaga odczytał rezolucję uczestników manifestacji, w której napisano: *będziemy strzec jak żrenicy oka przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i wszystkimi krajami socjalistycznymi*³⁹.

W latach 1966–1972 na trasie Cedynia–Siekierki rozgrywano Maraton o Błękitną Wstęgę Granicy Pokoju. Brali w nim udział zawodnicy nie tylko z Polski, ale i Czechosłowacji, ZSRR, NRD, Bułgarii. W listopadzie 1969 r. komisja IAAF (Międzynarodowa Federacja Lekkoatletyczna) umieściła zawody w swoim kalendarzu jako jeden z siedmiu mityngów zakwalifikowanych z Polski⁴⁰.

Cmentarz w Siekierkach odegrał też pewną rolę w centralnych obchodach tysiąclecia bitwy pod Cedynią w 1972 r., kiedy 24 czerwca odbył się tu uroczysty apel poległych. W obecności kompanii honorowej WP, przy dźwiękach fanfar, zapalono znicz i rozstawiono poczty sztandarowe. Następnie dowódca apelu przywołał Mieszka I, Czcibora i bohaterów dawnych walk, a po apelu przy dźwiękach werbli złożono wiązanek i wieńce pod pomnikiem⁴¹.

W latach 1971–1972 wykonano przed bramą cmentarza przedpole o powierzchni 2 ha, co pochłonęło 200 tys. zł. W roku 1972 przeprowadzono częściowy remont cmentarza – wyłożono nową, główną drogę do pomnika, wyregulowano obrzeża mogił i wymieniono tabliczki z nazwiskami⁴².

W związku z nadchodzącą w 1975 r. 30. rocznicą forsowania Odry, 9 stycznia 1974 r. Wydział Kultury i Sztuki (dalej WKiSz) PWRN zamówił w szczecińskim oddziale PSP tablice pamiątkowe w czterech językach. Proces ich powstawania obrazuje pismo dyrektora oddziału PSP – Tadeusza Wojewody do wicewojewody Tadeusza Barczyka. Okazało się, że początkowo wydział nie dostarczył treści tekstów. Zaistniałe opóźnienie w wykonaniu prac wynikało także z powodu wstrzymania ich pismem z 20 września 1974 r., które zostało anulowane dopiero kolejnym pismem z 20 stycznia 1975 r. Odlew brązowy miał wykonać Metaloport w Szczecinie. Przygotowane przez WKiSz projekty tablic z tekstami przesłano do Zespołu Tłumaczy Przysięgłych w Szczecinie do weryfikacji językowej, okazało się jednak, że były w nich błędy, co wymagało kolejnych przeróbek. W końcu Metaloport oznajmił, że przedłożone projekty wykonane są niewłaściwie. Jednak zbliżający się termin uroczystości kwietniowych nie pozwolił już na przygotowanie nowych projektów, dlatego też zwrócono się do Politechniki Szczecińskiej, by ta wykonała odlewy. Uczelnia choć uznała, że przygotowane projekty są poprawne,

sama też miała problemy z wykonaniem trzech tablic, które uległy zniszczeniu. Mimo tych wszystkich trudności, tablice udało się jednak wykonać w terminie. Montowanie ich na murze nekropolii zaplanowano na 12 kwietnia, jednak obecny przy tym gen. Piotr Przyłucki stwierdził, że w treści tekstu polskiego są błędy historyczne, natomiast rosyjskiego – w tłumaczeniu i zdecydował, iż tablic nie można zawiesić. Polecenie gen. P. Przyłuckiego poparł J. Sawicki z KW PZPR w Szczecinie, który polecił zabezpieczyć tablice w magazynie muzeum w Siekierkach. Zjednoczenie Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Szczecinie zdecydowało ostatecznie, że tablice, nawet takie, należy jednak zamontować jeszcze przed uroczystością, dlatego też T. Wojewoda zwrócił się z prośbą o ostateczną decyzję do wicewojewody T. Barczyka. Odpowiedź jest niestety nieznana, ale cztery tablice do dziś znajdują się na murze cmentarza⁴³. Rachunek PSP za wykonanie tablic wyniósł 83 747 zł.

Z okazji uroczystości 30-lecia forsowania Odry zainstalowano na cmentarzu oraz placu manifestacyjnym aparaturę oświetleniową i nagłaśniającą. Między innymi dzięki temu w 1975 r. nekropolia zdobyła pierwsze miejsce w konkursie na najlepiej przygotowane miejsce pamięci na 30. rocznicę zwycięstwa. Nagrodę w wysokości pół miliona złotych otrzymało Rejonowe Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Chojnie⁴⁴.

Centralne obchody trzydziestej rocznicy forsowania Odry miały miejsce 13 kwietnia, dominującym symbolem był wkomponowany w dekorację trybuny honorowej słup graniczny. Na placu manifestacyjnym przed nekropolią zgromadziło się 8500 osób, w tym 1500 kombatantów. Wśród gości byli obecni m.in. prezes Rady Ministrów Piotr Jaroszewicz (uczestnik forsowania Odry), minister obrony narodowej gen. W. Jaruzelski, dowódca Północnej Grupy Wojsk Radzieckich Iwan Gierasimow oraz grupa oficerów z NRD. W trakcie wiecu 12. Dywizja Zmechanizowana im. Armii Ludowej oddała 30 salw artyleryjskich. Przemówienie wygłosił premier P. Jaroszewicz, który uwypuklił znaczenie braterstwa z ZSRR oraz programu PPR, dzięki którym żołnierz z piastowskim orzełkiem mógł wbić w miejscu bitwy Mieszka I z Hodonem polski słup graniczny. Odznaczono Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski 52 weteranów. Manifestację tradycyjnie zwieńczyły apel poległych odczytany przez płk. Bogdana Budzińskiego, złożenie wieńców oraz „Międzynarodówka”⁴⁵.

Od połowy lat siedemdziesiątych przez kolejne kilkanaście lat cmentarz nie ulegał poważniejszym zmianom, jedynie w 1976 r. przebudowano jego otoczenie według projektu inż. Witolda Andrzejewskiego oraz w latach 1983–1984 przeprowadzono ponowną gruntowną modernizację⁴⁶.

Z okazji 32. rocznicy zwycięstwa nad faszystym (9 maja 1977 r.) na wniosek Biura Politycznego KC PZPR Rejon Pamięci Narodowej Cedynia–Gozdowice–Siekierki (utworzony *de jure* w 1973 r.) został odznaczony Orderem Krzyża Grunwaldu II Klasy za *patriotyczną postawę mieszkańców rejonu, czynny udział*

w walkach z hitlerowskim najeźdźcą podczas II wojny światowej oraz umocnienie władzy ludowej. Jego wręczenie odbyło się podczas manifestacji z okazji rocznicy Dnia Zwycięstwa – 6 maja w roku następnym. W uroczystości połączonej ze spotkaniem kombatantów ZBoWiD-u oraz zlotem „Biało-czerwona nad Odrą” wzięli udział premier P. Jaroszewicz, minister obrony W. Jaruzelski oraz członek Biura Politycznego i sekretarz KC PZPR Stanisław Kania. Władze zgromadziły około 20 tys. widzów, wśród których można było zobaczyć transparenty z hasłami: *Chcemy żyć i tworzyć w pokoju; Nigdy więcej wojny; Bombie „N” [eutronowej] Nie!* W trakcie uroczystości przeprowadzonej według stałego ceremoniału oddano 12 salw artyleryjskich, przemówienie powitalne wygłosił tradycyjnie gospodarz wiecu, pierwszy sekretarz KW PRPR w Szczecinie Janusz Brych. Nawiązał do czynów żołnierzy i pionierów, dzięki którym ziemia ta powróciła do Polski i rozkwitła. Piotr Jaroszewicz odczytał pozdrowienie od pierwszego sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka. Po wystąpieniu premiera wojewoda szczeciński Jerzy Kuczyński odczytał tekst uchwały Rady Państwa nadający rejonowi pamięci order. Przed trybunę z napisem *Cedynia – Siekierki – Gozdowice 1945 – 1978* przemaszerował poczet sztandarowy koła ZBoWiD-u w składzie Antoni Domański, Antoni i Walenty Łyszczak. Przy dźwiękach hymnu premier zawiesił order na sztandarze⁴⁷.

Lata osiemdziesiąte zaowocowały stopniowym polepszeniem stosunków na linii państwo–Kościół, co poskutkowało rozpoczęciem z inicjatywy biskupa szczecińsko-kamińskiego Kazimierza Majdańskiego oraz księdza Januarego Żelawskiego budowy, choć nie bez przeszkód, sanktuarium Matki Boskiej Nadodrzańskiej Królowej Pokoju w Siekierkach na miejscu zniszczonego w 1957 r. kościoła⁴⁸. Wtedy też z okazji 49. rocznicy rozpoczęcia drugiej wojny światowej, 1 września 1988 r. na cmentarzu miała miejsce pierwsza od końca lat czterdziestych msza polowa⁴⁹. Kolejną, już bardziej uroczystą, odprawiono przed kopią obrazu Matki Boskiej ze Stoczka Warmińskiego rok później, 3 września 1989 r., z inicjatywy wspomnianego ordynariusza. W homilii biskup K. Majdański przypomniał, że *trzeba stać na straży tych ziem i teraz, by Polacy nie zapominali o przeszłości*. Na uroczystości nie było, jak zauważono, nikogo z władz ZBoWiD-u oraz województwa⁵⁰.

Po upadku systemu komunistycznego w Polsce, w roku 1990 ustawiono na terenie cmentarza żelazny krzyż na betonowym postumencie z tablicą brązową z inskrypcją⁵¹. Połyskujący w słońcu monument kontrastuje formą ze świeckim założeniem nekropolii, o czym trzeba pamiętać, spoglądając na ustawione na mogiłach krzyże grunwaldzkie. Drugi żelazny krzyż na cmentarzu poświęcił arcybiskup szczecińsko-kamiński Andrzej Dzięga podczas uroczystości sześćdziesiątej piątej rocznicy forsowania Odry 24 kwietnia 2010 r.⁵²

W tym samym roku z okazji Dnia Zwycięstwa, 6 maja kuria biskupia w Szczecinie zorganizowała uroczystości pod hasłem *Wrócił tu Kościół – wróciła tu Polska*, podczas których konsekrowano sanktuarium oraz poświęcono wspomniany

krzyż. Podobnie jak w latach poprzednich, organizatorzy zorganizowali specjalny pociąg dla młodzieży. Po mszy w kościele na placu przed cmentarzem rozpoczął się koncert patriotyczny, po nim o godz. 17 bp K. Majdański wraz z sufraganami i innymi biskupami ziem zachodnich powitał przybyłych przedstawicieli władz państwowych: prezydenta W. Jaruzelskiego, ministra obrony narodowej Floriana Siwickiego oraz marszałka senatu Andrzeja Stelmachowskiego. Przy ołtarzu połowym odprawiono mszę, w homilii biskup K. Majdański poruszył wiele wątków z historii i najnowszej polityki Polski. Wskazał, że *tu jest miejsce, na którym mówią wieki*, tu było pole zmagania żywiołu słowiańskiego z niemieckim Drang nach Osten, którego symbolem stała się Troja Północy (Arkona), a pozostałością nazwy⁵³. Nawiązując ponownie do kwestii granicy zachodniej, zagrożonej w powszechnym ówczesnym mniemaniu w obliczu jednoczących się Niemiec, pytał, co będzie dalej, czy zapewnienia Niemiec będą trwałe. Po homilii ordynariusz poświęcił krzyż, a potem odbył się apel poległych oraz składanie wieńców⁵⁴.

Od czasu przełomu politycznego 1989 r. nadal obchodzono, choć już nie tak uroczysto, i zazwyczaj w soboty, kolejne rocznice forsowania Odry. Często gościem był na nich prezes Zarządu Wojewódzkiego Związku Kombatanów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych (były przewodniczący WRN) Jan Dziedzic oraz wojewoda Marek Tałasiewicz, który w 1993 r. powiedział, że *odeszliśmy od złej tradycji rozróżniania wysiłku wojennego żołnierzy, w zależności od kierunku geograficznego*, a także konsul generalny Federacji Rosyjskiej w Szczecinie Oleg Brykin, a do 1993 r. przedstawiciele jednostki rosyjskiej z Chojny. Połowe msze święte, które stały się głównym obok apelu poległych punktem uroczystości, odprawił kilkakrotnie pierwszy metropolita szczecińsko-kamieński arcybiskup Marian Przykucki. Ich organizatorem był Kościół oraz wspomniany wyżej związek kombatancki. Od 1990 r. do Siekier nie przyjechał nikt z najwyższych władz centralnych, zaledwie kilka razy odczytano listy: premiera Włodzimierza Cimoszewicza (1996), marszałka Sejmu Macieja Płażyńskiego (2000 i 2001), premiera Jerzego Buzka, który napisał, że *dowództwo radzieckie szafowało krwią żołnierzy polskich zaś Siekierki to miejsce chwały, ale nie miejsce triumfu* (2001), i prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego (2000), który odczytał gen. Marek Dukaczewski. Żadna z tych manifestacji nie była już masowa, np. w jubileuszowej 55 rocznicy forsowania udział wzięło 2 tys. osób. Zamiast dawnych politycznych zlotów cmentarz odwiedzały rajdy i wycieczki, których przesłanie było zgoła inne, jak np. zorganizowany przez Zarząd Rejonowy PCK oraz Klub Honorowych Dawców Krwi w Chojnie rajd rowerowy *Szlakiem Pamięci Narodowej* czy wycieczka *Szlakiem Pamięci Narodowej* uczniów polskich i niemieckich szkół z Chojny i Schwedt (2002)⁵⁵.

Na cmentarzu o powierzchni 1,51 ha spoczywa obecnie w 40 kwaterach, w pojedynczych (1681) i zbiorowych mogiłach (306) z 1200 Krzyżami Grunwaldu, 1987 żołnierzy, w tym 346 nieznanymi. Na tablicach po obu stronach pomnika

znajdują się 44 tablice główne i dwie wprowadzające z nazwiskami ponad tysiąca poległych w operacji berlińskiej, których ciała nie zostały odnalezione⁵⁶. Opiekę nad cmentarzem przez wiele lat sprawowali uczniowie Zasadniczej Szkoły Zawodowej i Technikum Budowlanego w Chojnie im. ppor. R. Kuleszy, spoczywającego w Siekierkach, oraz Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Chojnie, a obecnie Zakład Usług Komunalnych w Mieszkowicach⁵⁷.

*Każdy system polityczny potrzebuje swoich świętych zwłok i na swój sposób otacza je kultem*⁵⁸. Już od początków cywilizacji człowiek rozbudowywał formy upamiętnienia i ceremoniał w miejscach śmierci lub pochówków bohaterów wojennych, ale prawdziwy rozkwit tego procesu nastąpił w XIX i XX w.⁵⁹ Dla polskiego Pomorza Zachodniego takim świętym miejscem stał się Rejon Pamięci Narodowej Cedynia–Gozdowice–Siekierki, a z jego miejsc pamięci przede wszystkim cmentarz wojenny w Siekierkach. Stał się on trybuną polityczną – zamkniętą przestrzenią, oddziaływującą na ludzi przez swoją symbolikę, która w trakcie wieców stawała się tłem dla trzech elementów celebry (idąc tropem Pawła Sowińskiego): trybuny honorowej, uroczystości/pochodu i widowni⁶⁰. Totalny ceremoniał, wykluczający indywidualizm, miał narzucać „nowe” tradycje, uformować nowego człowieka, który wyznaje propagowane tu idee⁶¹. Jak przedstawiała propaganda, *przeszłość i terażniejszość splotły się [tu] tak trwale, że urosły do miana symbolu trwania narodu i państwa polskiego na nadodrzańskich ziemiach*⁶², zatem pochowani tu żołnierze mieli stać na wiecznej warcie nad Odrą niczym nienaruszalny słupek graniczny. Nekropolia ta była zatem jednym z podstawowych elementów propagandy antyfaszystowskiej (antyniemieckiej) i antyrewanżystowskiej, a zarazem miejscem legitymacji systemu, który kreował siebie oraz swego sojusznika i mocodawcę ZSRR na gwarantów posiadania przez Polskę tzw. Ziemi Odzyskanych⁶³. Gromadzenie tu wielotysięcznych tłumów powodować miało złudzenie masowego poparcia dla polityki partii oraz udowodnić jej zdolności mobilizacyjne. Pewne elementy tej mitologii zostały tak mocno zakorzenione, że w momencie poczucia zagrożenia w okresie 1989–1990 przejął je nawet Kościół. Od tego czasu cmentarz przestał odgrywać ponadregionalną rolę jako miejsce pamięci i trybuna polityczna.

Etapy budowy cmentarza w Siekierkach odpowiadają ściśle zaproponowanej przez B. Affek-Bujalską chronologii trzech etapów powstawania nekropolii wojennych w PRL: utworzenia i budowy do około 1953 r., przebudowy lat sześćdziesiątych i zmiany wystroju w latach siedemdziesiątych, a także chronologii budowy bliźniaczej cmentarza w Zgorzelcu nad Nysą Łużycką⁶⁴. Dokładne przesłedzenie źródeł dotyczących budowy nekropolii pozwoliło uwidocznic ponadto wiele kuriozów czasów Polski Ludowej. Na koniec chciałbym jeszcze wskazać dwie osoby, którym nekropolia zawdzięcza obecny wygląd i ducha: gen. W. Jazuzelskiego, którego frontowi towarzysze broni są tu pochowani i który często odwiedzał oraz wspierał przebudowę cmentarza, a także bp. K. Majdańskiego odpowiedzialnego za zmiany z 1990 r.

Przypisy

¹ Artykuł ten jest fragmentem mojej pracy magisterskiej *Region Pamięci Narodowej Cedynia–Gozdowice–Siekierki*, Szczecin 2003. Poszczególne jej części zostały opublikowane w: *Znaczenie i lokalizacja bitwy pod Cidini w świetle historiografii*, w: Piskorski, Jan M. (red.), *Civitas Schinesghe. Mieszko I i początki państwa polskiego*, Poznań–Gniezno 2004, s. 159–169; *Obchody tysiąclecia bitwy pod Cedynią w 1972 r. w świetle prasy regionalnej*, w: Włodarczyk, Edward, Nowosielska-Sobel, Joanna (red.), *Prasa jako źródło do dziejów Śląska i Pomorza w XIX i XX w.*, Szczecin 2005, s. 159–182; *Powstanie i dzieje cmentarza żołnierzy Armii Radzieckiej w Chojnie*, w: Skrycki, Radosław (red.), *Chojna i okolice na przestrzeni wieków*, Chojna–Zielona Góra 2007, s. 171–195; *Nazwy jako środek kreowania mitu Ziemi Odzyskanych na przykładzie Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia–Gozdowice–Siekierki*, w: Nowosielska-Sobel, Joanna, Strauchold, Grzegorz, Kucharski, Wojciech (red.), *Nazwa dokumentem przeszłości regionu (Spotkania Dolnośląskie, T. V)*, Wrocław 2010, s. 65–82; *Bitwa pod Cidini w historiografii*, w: Migdalski, Paweł, *Cedynia i okolice poprzez wieki*, Chojna 2013, w druku. Skrócona wersja całości ukazała się w postaci książki „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”. *Rejon Pamięci Narodowej Cedynia–Gozdowice–Siekierki*, Szczecin–Poznań 2007. Podsumowanie wyników badań nad Rejonem Pamięci w języku niemieckim: *Der nationale Gedenkort Zehden (Cedynia)–Gozdowice–Siekierki*, w: Bingen, Dieter, Loew, Peter, Oliver, Popp, Dietmar (Hg.), *Visuelle Erinnerungskulturen und Geschichtskonstruktionen in Deutschland und Polen seit 1939*, Warszawa 2009, s. 239–256 oraz wraz z Dirkiem Melliesem, *Bitwa w Lesie Teutoburskim & Bitwa pod Cedynią. Bitwy w służbie narodowych mitów fundacyjnych*, w: Traba, Robert, Hahn, Hans-Henning (red.), *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3: *Paralele*, Warszawa 2012, s. 107–124, to samo w j. niem.: *Schlacht im Teutoburger Wald und Schlacht bei Cedynia. Schlachten als nationale Gründungsmythen*, w: Hahn, Hans-Henning, Traba, Robert (Hg.), *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, Band 3: *Parallelen*, Paderborn 2012, s. 108–127.

² Fragment wiersza Ryszarda Liskowackiego, *Cmentarz żołnierski w Siekierkach*, w: Liskowacki, Ryszard, *Brzeg. Poemat o bitwie nad Odrą*, Szczecin 1983, brak paginacji.

³ Cmentarz, znany jako leżący w Siekierkach, znajduje się jako działka nr 1 w Starych Łysogórkach. Stąd dziś stosuje się wprowadzającą chaos nazwę Siekierkowski Cmentarz Żołnierzy 1 Armii Wojska Polskiego w Starych Łysogórkach.

⁴ Affek-Bujalska, Barbara, *Groby i cmentarze żołnierzy Wojska Polskiego poległych w latach 1944–1945*, *Przeszłość i Pamięć* 2 (11), 1999, s. 31, tab. 2. Większe są jedynie nekropolie w Wałczu-Bukowinie i Zgorzelcu.

⁵ Stanisławski, Władysław, *Cmentarz 1 Armii Wojska Polskiego w Siekierkach*, *Jantarowe Szlaki* 4, 1977, s. 21–25; tenże, *Cmentarze i groby wojenne na ziemi szczecińskiej*, *Jantarowe Szlaki* 6–7, 1972, s. 45–47; tenże, *Wzdłuż Dolnej Odry. Przewodnik Szczecin–Gryfino–Chojna–Dębno–Kostrzyń*, Poznań 1970, s. 46 n.; Tarczyński, Marek, *Cmentarz żołnierzy 1 Armii Wojska Polskiego w Siekierkach*, w: Białecki, Tadeusz, Sobczak, Kazimierz (red.), *1000 lat dziejów oręża polskiego. Cedynia – Siekierki 972–1945–1972.*, Szczecin 1972, s. 215–222.

⁶ Jurga, Tadeusz, *Z dziejów upamiętnienia czynów bohaterskich i poświęcenia żołnierskiego*, w: Ratajczyk, Leonard (red.), *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, Warszawa 1981, s. 378–381; Affek-Bujalska, *Groby i cmentarze*, s. 38–40; Romanow, Zenon, *Kreowanie „polityki pamięci” na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–2000*, Poznań 2002, (*Zeszyty Instytutu Zachodniego* nr 24), s. 22–23, 27–28.

⁷ *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, Warszawa ¹1964; Warszawa ²1966; Warszawa ³1980; Warszawa ⁴1988; *Pamięć wiecznie żywa. 40 lat działalności Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa 1947–1987*, Warszawa 1988, s. 101–102; *Pomniki Pamięci Narodowej*, Warszawa 1970, *Polegli na polu chwały 1939–1945*, Warszawa 1970;

Reperowicz, Stanisław, *Drogą najkrótszą*, Warszawa 1978, s. 123–126; *Siekierki*, Warszawa 1968, Warszawa 1970; Migdalski, „... w tej strażnicy.

⁸ Tarczyński, *Cmentarz żołnierzy*, s. 215–217; Stanisławski, *Cmentarz I Armii*, s. 21–22; Affek-Bujalska, *Groby i cmentarze*, s. 31–33.

⁹ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APSz), Urząd Wojewódzki Szczeciński (dalej UWS), WO, Nowe Cmentarze (zakładane) 1946–1947, sygn. 4741, s. 1. Wobec nieunormowanej sytuacji w nazewnictwie na tzw. Ziemiach Odzyskanych władze centralne i regionalne nie były w stanie jednoznacznie zlokalizować występującego w dokumentach cmentarza w *Cekevik n/Odrą*, w związku z czym Urząd Wojewódzki zlecił staroście powiatowemu w Chojnicach nad Odrą (obecnie Chojna) z siedzibą w Dębnie, by ten sprawdził, czy wspomniany cmentarz jest równoznaczny z cmentarzem w Starych Łysogórkach/Siekierkach, co ten potwierdził, tamże, s. 1, 5, 6, 11, 29, 31.

¹⁰ APSz, UWS, WO, Sprawozdania finansowe dot. grobownictwa wojennego 1946, sygn. 4742, s. 9; APSz, UWS, WO, Nowe Cmentarze (zakładane) 1946–1947, sygn. 4741, s. 7. Pismo R. Kasprzyckiego do WO z dn. 1 lipca 1946 stwierdza, że pochowanych było tu 736 żołnierzy, taka też liczba występuje w liście Urzędu Wojewódzkiego do MON z dn. 4 lipca 1946, tamże, s. 11, 29.

¹¹ Informacja ustna od mojego dziadka Jana Migdalskiego (1914–1997), mieszkającego w Cedyni w latach 1946–1951.

¹² APSz, UWS, WO, Nowe Cmentarze (zakładane) 1946–1947, sygn. 4741, s. 25, 31, 63, 91, 101, 103–104, 109, 115–123; APSz, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej PWRN), WGKiM, Cmentarz I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach n. Odrą /ewidencja poległych, wykonanie tablicy pamiątkowej, plan sytuacyjny/ 1954, 1962, sygn. 4158: Plan sytuacyjny kwater i poszczególnych grobów Cmentarza Wojskowego I Armii WP w Siekierkach n. Odrą pow. Chojna, Sporządzony na podstawie pomiarów w terenie w styczniu 1947 r. 1: 250.

¹³ APSz, UWS, WO, Nowe Cmentarze (zakładane) 1946–1947, sygn. 4741, s. 87, 99, 113.

¹⁴ APSz, UWS, KWKiSz, OWK, Pomniki martyrologii polskiej i walki 1945–1946, sygn. 5069, s. 131.

¹⁵ APSz, PWRN, WGKiM, Odbudowa cmentarza wojennego w Siekierkach (dokumentacja techniczna) 1953–1954, sygn. 4645, s. 1, 2, 4, 5, 6, 8, 14, 22–23, 25, 38; Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie (dalej AWUOZ), Pomniki Walki i Męczeństwa (dalej PWiM), Materiały z działalności 1965–1969, sygn. 1317: Protokół z rozszerzonego posiedzenia WOKOPWiM w dn. 20 marca 1969, brak paginacji.

¹⁶ APSz, PWRN, WGKiM, Cmentarz I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach n. Odrą /ewidencja poległych, wykonanie tablicy pamiątkowej, plan sytuacyjny/ 1954, 1962, sygn. 4158, s. 40; Stanisławski, *Cmentarz I Armii*, s. 24.

¹⁷ *Nigdy stopa najeźdźcy nie będzie deptać ziem nad Odrą i Nysą*, GS, nr 245 z dn. 12 października 1953, s. 1; Rędzioch, B., *Z ich krwi wyrasta nowa Polska*, Kurier Szczeciński (dalej KS), nr 244 z dn. 13 października 1953, s. 3; *Dzień Wojska Polskiego w Szczecinie*, Głos Szczeciński (dalej GS), nr 244 z dn. 14 października 1957, s. 3; Stanisławski, *Wzdłuż dolnej Odry*, s. 48.

¹⁸ APSz, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urzędu Powiatowy (dalej PRNiUP) Chojna (Dębno), Sprawy cmentarnictwa w powiecie (wykazy grobów wojennych) 1957–1959, sygn. 1045, s. 131; APSz, PWRN, WGKiM, Grobownictwo wojenne 1958, sygn. 4172, s. 88–90; APSz, PWRN, WGKiM, Grobownictwo wojenne, sygn. 4173, s. 9–10.

¹⁹ APSz, PWRN, WKiSz, Korespondencja i dzienniki budowy dotyczące budowy pomnika poległych żołnierzy w Siekierkach 1961–1964, sygn. 6481, s. 7, 17 i n., 25, 103, 105, 107; APSz, PWRN, WGKiM, Cmentarz I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach n. Odrą /ewidencja poległych, wykonanie tablicy pamiątkowej, plan sytuacyjny/ 1954, 1962, sygn. 4158, s. 32 i n., 38; Stanisławski, *Cmentarz I Armii*, s. 24.

²⁰ APSz, PWRN, WKiSz, Korespondencja i dzienniki budowy dotyczące budowy pomnika poległych żołnierzy w Siekierkach 1961–1964, sygn. 6481, s. 109; APSz, PWRN, WGKiM, Cmen-

tarz I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach n. Odrą /ewidencja poległych, wykonanie tablicy pamiątkowej, plan sytuacyjny/ 1954, 1962, sygn. 4158, s. 31, 32 i n.

²¹ Pohl, Krzysztof, *Cedynia–Siekierki*, Szczecin 1978, s. 16; Affek-Bujalska, *Groby i cmentarze*, s. 39; o symbolice mieczy grunwaldzkich zob. Mazur, Aleksander, *Order Krzyża Grunwaldu 1943–1985*, Warszawa 1988, s. 19–24.

²² APSz, PWRN, WKiSz, Korespondencja i dzienniki budowy dotyczące budowy pomnika poległych żołnierzy w Siekierkach 1961–1964, sygn. 6481, s. 1, 3, 27.

²³ Informacji uzyskana z wywiadu z prof. Władysławem Filipowiakiem (kwiecień 2003). Profesor dodał, iż w pracach przygotowujących udział brali: on z synem, Władysław Garczyński i Ryszard Wołągiewicz.

²⁴ W muzeum umieszczono tablicę na napisem: WRÓCILIŚMY NA ZIEMIE, NA KTÓRYCH I PRZED TYSIĄCEM LAT ZACZĘŁO SIĘ I KSZTAŁTOWAĆ NASZE PAŃSTWO I NA I SZANARODOWOŚĆ I W TEJ OKOLICY ROZPOCZĘŁA SIĘ I W LATACH 963–972 PISANA HISTORIA POLSKI. Tekst ten stał się też mottem pierwszej księgi pamiątkowej muzeum z 1961 r. Jeden z pierwszych wpisów do tejże księgi dokonał 15 października 1961 r. były dowódca I Armii WP gen Stanisław Popławski, który napisał: ... *muzeum niech będzie miejscem gdzie młodzież będzie I przywracała chwałę oręża polskiego w walce o wyzwolenie I ojczyzny z hitlerowskiej niewoli. życze wam powodzenia I gen. armii dca Iej awp popławski* (zachowano oryginalną pisownię) – zob. *Złota Księga (Siekierki 1961)*, brak paginacji. Warto jeszcze zwrócić uwagę na wpis delegacji Głównego Zarządu Politycznego WP i Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego (pochodzący z pierwszego półrocza 1962 r.): *Niechaj ten cmentarz i muzeum staną się I obiektem kultu narodowego i służą patriotyzmowi I wychowaniu młodzieży na postępowych I zwycięskich I tradycji oręża polskiego*, tamże.

²⁵ APSz, PWRN, WKiSz, Korespondencja i dzienniki budowy dotyczące budowy pomnika poległych żołnierzy w Siekierkach 1961–1964, sygn. 6481, s. 33, 89; AWUOZ, PWiM, Materiały z działalności 1965–1969, sygn. 1317: Protokół z rozszerzonego posiedzenie WOKOPWiM w dn. 20 marca 1969, brak paginacji; Wituszycki, Edward, *W Siekierkach 15.X.1961*, KS, nr 244 z dn. 16 października 1961, s. 3; Brzostowski, Stanisław, Orysiak, Stanisław, *Muzea w Polsce. Przewodnik – informator*, Warszawa ²1971, s. 258–259; Jurczak, Wojciech, *1945–1985: Siekierki – Gdy godzina trwała wieki*, KS, nr 67 z dn. 4 kwietnia 1985, s. 1, 2.

²⁶ Wituszycki, Edward, *W Siekierkach 15.X.1961*, KS, nr 244 z dn. 16 października 1961, s. 3; *Droga wiodła przez Siekierki*, GS, nr 89 z dn. 16 kwietnia 1969, s. 1, 2; Stanisławski, *Cmentarz I Armii*, s. 24.

²⁷ APSz, PWRN, WKiSz, Korespondencja i dzienniki budowy dotyczące budowy pomnika poległych żołnierzy w Siekierkach 1961–1964, sygn. 6481, s. 89; APSz, ZBoWiD, Zarząd Okręgowy „Żagań” odsłonięcie Pomnika ku czci zamordowanych jeńców wojennych 3.IX.1961; Siekierki odsłonięcie Pomnika na Cmentarzu Wojskowym w Siekierkach p. Chojna 15.X.1961, sygn. 262, brak paginacji; *Bogaty program imprez kulturalnych*, GS, nr 242 z dn. 12 października 1961, s. 4; *W hołdzie bohaterom Pomnik w Siekierkach*, GS, nr 244 z dn. 14–15 października 1961, s. 1; *Uroczystość Dnia Wojska Polskiego w Siekierkach*, KS, nr 243 z dn. 15 października 1961, s. 1; Wituszycki, Edward, *W Siekierkach 15.X.1961*, KS, nr 244 z dn. 16 października 1961, s. 3; *W hołdzie tym, którzy zginęli za naszą wolność (fotoreportaż)*, GS, nr 246 z dn. 17 października 1961, s. 1.

²⁸ PRZESZLIŚCIE WSPANIAŁĄ I JEDYNĄ W NASZYCH DZIEJACH I DROGĘ CHWAŁY I SZLAK WASZEGO BOHATERSTWA I WYZNACZYLIŚCIE WŁASNĄ KRWIĄ I MOGIŁAMI I NAJLEPSZYCH WIERNYCH DO OSTATKA I NIE SZLIŚCIE SZUKAJĄC I OKÓLNYCH DRÓG DO POLSKI I W POLSKĄ ZIEMIĘ WSIĄKAŁA WASZA I KREW OFIARNA I W ZIEMIĘ POLSKI KTÓRA I W TEJ CHWILI POWSTAŁA BY ŻYĆ I WYCIĄG Z ROZKAZU

NACZELNEGO DOWÓDZTWA NR 28 | WYDANEGO NA DZIEŃ ZAKOŃCZENIA WOJNY 19.V.1945 R.

²⁹ APSz, PWRN, WGKiM, Cmentarz I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach n. Odrą /ewidencja poległych, wykonanie tablicy pamiątkowej, plan sytuacyjny/ 1954, 1962, sygn. 4158, s. 21, 22, 23, 26, 27, 35.

³⁰ A. Zawadzki *wśród ludności Ziemi Chojeńskiej i młodzieży szkolnej Szczecina*, KS, nr 84 z dn. 10 kwietnia 1962, s. 1; Ostromięcka, Jadwiga, *Przegląd społeczny i gospodarczy (kwiecień–czerwiec 1962)*, Szczecin 6, 1962, nr 7–8, s. 146; Honkisz, Władysław, *Cedynia 972 Siekierki 1945*, bm. 1967, brak paginacji; *Ćwiczenia bratnich armii*, KS, nr 239 z dn. 11 października 1962, s. 1; Wituszycki, Edward, *Parada naszej siły*, KS, nr 239 z dn. 11 października 1962, s. 3.

³¹ Zob. Ptaszyński, Radosław, *Trzymamy straż nad Odrą. Propaganda – Fakty – Dokumenty*, Szczecin 2007, tam dalsza literatura.

³² Konflikt w Zatoce Pomorskiej zdominował kampanie polityczne praktycznie wszystkich środowisk na Pomorzu Zachodnim od połowy lat osiemdziesiątych, zob. Ślepowroński, Tomasz, *Geneza konfliktu między PRL a NRD w Zatoce Pomorskiej*, *Przegląd Zachodniopomorski* 15, 2000, z. 3, s. 95–119; tenże, *Stanowisko elit politycznych i naukowych Pomorza Zachodniego wobec konfliktu między PRL a NRD w Zatoce Pomorskiej (1985–1989)*, *Zapiski Historyczne* 65, 2000, z. 3–4, s. 133–155; Migdalski, Paweł, *Wizyta papieża Jana Pawła II w Szczecinie 11 czerwca 1987 r. w świetle prasy*, *Zapiski Historyczne* 73, 2008, z. 4, s. 67–88; tenże, *Biskup szczecińsko-kamieński Kazimierz Majdański epigonem polskiej myśli zachodniej*, w: Semczyszyn, Magdalena, Sikorski, Tomasz (red.), *Nad Odrą i Bałtykiem. Myśl zachodnia: twórcy – koncepcje – realizacja do 1989 roku*, Szczecin 2013, w druku.

³³ *Wielka patriotyczna manifestacja „Trzymamy straż nad Odrą”*, GS, nr 54 z dn. 5–6 marca 1983, s. 1, 2; *Trzymamy straż nad Odrą*, KS, nr 46 z dn. 7 marca 1983, s. 1, 2; *Apel ZSMP*, KS, nr 70 z dn. 11 kwietnia 1983, s. 1, 2; *Manifestacja o randze symbolu*, GS, nr 85 z dn. 12 kwietnia 1983, s. 1.

³⁴ APSz, PWRN, WGKiM, Cmentarnictwo wojenne 1964, sygn. 4175, s. 2, 3, 4, 9–10, 16, 17–18. Warto może dodać, że w trosce o wygląd cmentarza WGKiM PWRN w Szczecinie przesłał też WGKiM w Dębnie pismo-instrukcję ogrodniczą by obiekt zachowywał świeżość, zob. tamże, s. 6–7.

³⁵ *Min. Moczar w Szczecinie*, GS, nr 89 z dn. 15 kwietnia 1965, s. 1; *XX-lecie forsowania Odry*, GS, nr 90 z dn. 16 kwietnia 1965, s. 1; *Wielka manifestacja w Siekierkach*, GS, nr 91 z dn. 17–19 kwietnia 1965, s. 1–2.

³⁶ Rekonstrukcję uroczystości rocznicy forsowania Odry w 1985 r. na podstawie źródeł prasowych przedstawiłem w książce „... w tej strażnicy Rzeczypospolite”, s. 50–55.

³⁷ APSz, PPRNiUP Chojna (Dębno), *Kronika Powiatu 1963–1966*, sygn. 359: *Kronika 1966*, s. 267–273; *Obchody milenijne 1966 r. w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Źródła do dziejów Polski XX wieku – ze zbiorów Centralnego Archiwum Min. Spr. Wew. i Adm. seria C*, Warszawa 1998, nr 1, s. 28; Filipowiak, Władysław, *Sprawozdania z głównych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na Pomorzu Zachodnim i działalności Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie w 1966 r.*, *Materiały Zachodniopomorskie* 12, 1966, s. 804; Dmochowski, Z., *Piastowskim szlakiem, fotoreportaż*, 7 Głos Tygodnia, nr 19 z dn. 8 maja 1966, s. 1, 6–7; *Sztafeta Bogatynia–Szczecin*, GS, nr 93 z dn. 21 kwietnia 1966, s. 1; *Serdeczne powitanie w Chojnie*, GS, nr 103 z dn. 3 maja 1966, s. 1; *Trasami 1000-lecia do Cedyni*, GS, nr 143 z dn. 18–19 czerwca 1966, s. 6; *Dziś w Cedyni • w Siekierkach*, GS, nr 89 z dn. 16–17 kwietnia 1966, s. 1; *Szczecińskie uroczystości*, KS, nr 89 z dn. 17 kwietnia 1966, s. 2; *Jedyna walka – o rozkwit kraju*, GS, nr 90 z dn. 18 kwietnia 1966, s. 4; *Ziemia z Cedyni i Siekier pod pomnikiem w Gnieźnie i Katowicach*, GS, nr 90 z dn. 18 kwietnia 1966, s. 4; Kozłowski, Kazimierz, *Od października '56 do grudnia '70. Ewolucja stosunków społeczno-politycznych na Wybrzeżu (1956–1970)*, Szczecin 2002, s. 268–269, 277–278; Krasucki, Eryk, Machałek, Małgorzata, *Pomorze Zachodnie*, w: Noszczak, Bartłomiej

(red.), *Milenium czy Tysiąclecie*, Warszawa 2007, s. 264–271, gdzie jednak fotografie podpisane jako pochodzące z Siekierok odnoszą się do manifestacji w Cedyni pod Górą Czycibora.

³⁸ Gen. J. Bordziłowski po odwołaniu ze stanowiska wiceministra obrony narodowej i przejściu na emeryturę w 1968 r. wyjechał do ZSRR.

³⁹ *Nasze miejsce nad Odrą. W Siekierkach po 25 latach*, GS, nr 90 z dn. 17 kwietnia 1970, s. 1, 2; *Odra, Nysa i Bałtyk na zawsze granicą pokoju*, KS, nr 90 z dn. 17–18 kwietnia 1970, s. 1, 2.

⁴⁰ (mr) *Maraton Cedynia–Siekierki w kalendarzu IAAF*, GS, nr 264 z dn. 6 listopada 1969, s. 4.

⁴¹ Migdalski, *Obchody tysiąclecia bitwy*, s. 159–182.

⁴² AWUOZ, PWiM, Stan cmentarnictwa wojennego w województwie szczecińskim, sygn. 1320, Informacja o grobownictwie wojennym i miejscach pamięci narodowej, brak paginacji; AWUOZ, PWiM, Sprawozdanie z działalności WOKOPWiM za rok 1972/1973/, sygn. 1319, brak paginacji.

⁴³ Polski napis na jednej z tablic głosi: CHWAŁA BOHATEROM WALK | O WOLNOŚĆ OJCZYZNY | CMENTARZ ŻOŁNIERZY 1 ARMII | I JEDNOSTEK ODWODU NACZELNEGO | DOWÓDZTWA WOJSKA POLSKIEGO | POLEGŁYCH W OPERACJI BERLIŃ- | SKIEJ ARMII RADZIECKIEJ | I W SZTURMIE BERLINA – NA SZLĄ- | KU BOJOWYM OD ODRY DO ŁĄBY | W KWIETNIU – MAJU 1945 ROKU

⁴⁴ AWUOZ, PWiM, Cmentarz w Siekierkach /rachunki, korespondencja/ 1974–1975, sygn. 1330: Pismo dyr. T. Wojewody do T. Barczyka, Rachunek za wykonanie tablic z dn. 24 VI 1975, brak paginacji; AWUOZ, PWiM, Stan cmentarnictwa wojennego w województwie szczecińskim, sygn. 1320, Informacja o grobownictwie wojennym i miejscach pamięci narodowej; W. Stanisławski, *Cmentarz I Armii*, s. 25.

⁴⁵ *Realizujemy testament bojowników o wolną Polskę*, KS, nr 85 z dn. 14 kwietnia 1975, s. 1, 2; *Manifestacje w Siekierkach i Zgorzelcu*, GS, nr 85 z dn. 14 kwietnia 1975, s. 1–6; *Sumiennie realizujemy zobowiązania wobec bojowników o nową Polskę – Skróć przemówienia premiera P. Jaroszewicza*, GS, nr 85 z dn. 14 kwietnia 1975, s. 1, 3.

⁴⁶ AWUOZ, PWiM, Stan cmentarnictwa wojennego w województwie szczecińskim, sygn. 1320: Informacja o grobownictwie wojennym i miejscach pamięci narodowej, brak paginacji; AWUOZ, PWiM, Materiały z działalności WOKOPWiM i jego komisji; Rejonowego OKOPWiM w Stargardzie Szczecińskim; Wykazy miejsc pamięci narodowej 1976–1988, sygn. 1321: Sprawozdanie z działalności komisji problemowych W.O.K. i plan pracy na rok 1983, brak paginacji; Karwacki, Tadeusz, *Poległym na polu chwały. Siekierkowski cmentarz*, GS, nr 85 z dn. 13–14 kwietnia 1985, s. 3.

⁴⁷ Cytat uchwały za: Mazur, *Order Krzyża*, s. 146; *Krzyż Grunwaldu dla Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia – Gozdowice – Siekierki*, KS, nr 104 z dn. 10 maja 1977, s. 1; Karwacki, Tadeusz, *Wieczna Pamięć i sława bohaterom walk o wolność Ojczyzny. Wielkie manifestacje w Siekierkach i Zgorzelcu*, GS, nr 105 z dn. 8–9 maja 1978, s. 1, 3; *Zdaliśmy dziejowy egzamin: przemówienie Piotra Jaroszewicza w Siekierkach*, GS, nr 105 z dn. 8–9 maja 1978, s. 3; *33 rocznica zwycięstwa nad faszyzmem*, KS, nr 104 z dn. 10 maja 1978, s. 1, 2.

⁴⁸ Zob. Żelawski, *Januariusz, Sanktuarium Nadodrzańskiej Królowej Pokoju w Siekierkach*, Kraków 1998.

⁴⁹ *Dziś 49 rocznica bohaterkiej walki z hitlerowskim najeźdźcą. Msza polowa w Siekierkach*, KS, nr 171 z dn. 1 września 1988, s. 1–2.

⁵⁰ *Klamra w narodowej pamięci*, KS, nr 170 z dn. 1–3 września 1989, s. 1; *Nigdy nie zapomnimy! Homilia ks. bp. K. Majdańskiego. Uroczystość religijna na cmentarzu w Siekierkach*, KS, nr 171 z dn. 4 września 1989, s. 1, 2; *Powrót do korzeni i odrzańskiego źródła*, KS, nr 86 z dn. 4–6 maja 1990, s. 1.

⁵¹ BOŻE, | PRZYMIJ OFIARĘ ICH ŻYCIA, | OJCZYZNA WIECZNA NIECH BĘDZIE | DLA NICH NAGRODĄ, A POLSKA | O KTÓRĄ WALCZYLI NIECH BĘDZIE | KRÓLESTWEM

SPRAWIEDLIWOŚCI | PRAWDY MIŁOŚCI I POKOJU | [godło: orzeł w koronie] | W HOŁDZIE TYM KTÓRZY ODDALI | SWE ŻYCIE ABY ZAKOŃCZYŁA SIĘ | ZWYCIĘSKO STRASZLIWA | II WOJNA ŚWIATOWA | KRZYŻ TEN POŚWIĘCIŁ PASTERZ | DIECEZJI SZCZECIŃSKO-KAMIEŃSKIEJ | KS. BISKUP KAZIMIERZ MAJDAŃSKI | SIEKIERKI 6 MAJA 1990.

⁵² Warto dodać, że rok wcześniej przy sanktuarium konsekrowano Dzwon Pokoju, który będzie odliczał 1 września lata od wybuchu drugiej wojny oraz w kwietniu lata od początku walk nad Odrą w 1945 r. Sanktuarium i cmentarz połączono też wytyczoną i oznaczoną w terenie drogą różańcową, liczącą 3350 m. W 2010 r. przy okazji forsowania Odry, które odbyło się trzy tygodnie po katastrofie smoleńskiej, przy kościele w Siekierkach ustawiono i poświęcono brzozy krzyż katyński. Wójcik, Tadeusz, *Siekierki i krzyż katyński*, Gazeta Chojeńska, nr 17 z dn. 27 kwietnia 2010, URL: <http://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=10-17&temat=1> (10 czerwca 2010).

⁵³ Biskup odnosił się tu do książek Zofii Kossak-Szczuckiej i Zygmunta Szatkowskiego *Troja północy*, *Atlasu nazw Słowiańszczyzny zachodniej* Stanisława Kozierowskiego oraz *Ziemia gromadzi prochy* Józefa Kisielewskiego.

⁵⁴ 6 maja patriotyczno-religijna uroczystość na cmentarzu w Siekierkach, KS, nr 82 z dn. 26 kwietnia 1990, s. 1, 3; *Wrócił tu Kościół – wróciła tu Polska*, KS nr 86 z dn. 4–6 maja 1990, s. 1, 2; Majdański, Kazimierz, *Mówią wieki, Homilia wygłoszona w Siekierkach w 45-tą rocznicę zakończenia II wojny światowej 6 V 1990 r.*, Prezbiterium 1990, nr 5–6, s. 126–127; 6 maja 1990 *Siekierki*, GS, nr 106 z dn. 8 maja 1990, s. 3; *Konsekracja sanktuarium Matki Boskiej Nadodrzańskiej-Królowej Pokoju. Z udziałem Prezydenta RP religijno-patriotyczna uroczystość w Siekierkach*, KS, nr 87 z dn. 7 maja 1990, s. 1, 2; *Zachować sprawiedliwą pamięć. Prezydent RP na patriotyczno-religijnej uroczystości w Siekierkach*, GS, nr 105 z dn. 7 maja 1990, s. 1, 2.

⁵⁵ *Uroczystość w Siekierkach. 47 rocznica forsowania Odry*, GS, nr 88 z dn. 13 kwietnia 1992, s. 1, 2; Łapkiewicz, Andrzej, *Bitewny trud znaczone krzyżami Siekierki 51 lat po*, KS, nr 79 z dn. 22 kwietnia 1996, s. 1, 2; Ogrodniczak, Jacek, *Poległym na polu chwały. W 51 rocznicę forsowania Odry*, GS, nr 95 z dn. 22 kwietnia 1996, s. 1, 4; Kwiatkowski, R., *Hołd poległym*, KS, nr 76 z dn. 17 kwietnia 2000, s. 1; Flasiński, Krzysztof, *Rzeka była czerwona od krwi*, GS, nr 91 z dn. 17 kwietnia 2000, s. 1; (Bł) *Rocznica forsowania Odry. Premier Buzek: Siekierki to miejsce chwały, ale nie triumfu*, GS, nr 95 z dn. 23 kwietnia 2001, s. 3; (rak) *Oddano hołd poległym. Rocznica forsowania Odry*, KS, nr 79 z dn. 23 kwietnia 2001, s. 3; Szykiewski, M., *Rowerami Szlakiem Pamięci*, Echo Ziemi Chojeńskiej i Gryfińskiej, nr 119 z dn. 16–22 maja 2002, s. 11; Zielińska, Wiesława, Mikołajczyk, Danuta, *Śladami historii*, Echo Ziemi Chojeńskiej i Gryfińskiej, nr 127 z dn. 27 czerwca–10 lipca 2002, s. 8.

⁵⁶ W drugiej połowie kwietnia 2010 r. czterech sprawców ukradło jedną z tablic i pocięło ją na kawałki. (par), *Tablica odnaleziona, ale w kawałkach*, Gazeta Chojeńska, nr 20 z dn. 18 maja 2010, URL: <http://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=10-20&temat=4> (25 czerwca 2010).

⁵⁷ AWUOZ, PWiM, Stan cmentarnictwa wojennego w województwie szczecińskim, sygn. 1320: Informacja o grobownictwie wojennym i miejscach pamięci narodowej, brak paginacji. Za aktualne (na rok 2008) dane statystyczne dziękuję p. Emilii Kruczek z Zakładu Usług Komunalnych w Mieszkowicach.

⁵⁸ Zaremba, Marcin, *Nieboszczyk w służbie partii*, *Mówią wieki* 1999/11, s. 32.

⁵⁹ Z olbrzymiej literatury wskażę tylko: Borg, Allan, *War Memorials from antiquity to the present*, London 1991; Koselleck, Reinhart, Jeismann, Michael. (Hg.), *Der politische Totenkult, Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994; Piehler, G. Kurt, *Remembering War the American Way*, Washington 1995; Winter, Jay, Sivan, Emmanuel (ed.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge 2000, z polskiej dotyczącej pamięci i upamiętniania drugiej wojny światowej zob. np. Traba, Robert, „Krajobraz po bitwie”. *Polityczny kult poległych w Polsce po II wojnie światowej*, w: tenże, *Historia – przestrzeń dialogu*, Warszawa 2006, s. 125 n.; tenże, *Symbolie pamięci: II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków*, Przegląd Zachodni 56, 2000, nr 1, s. 52–67.

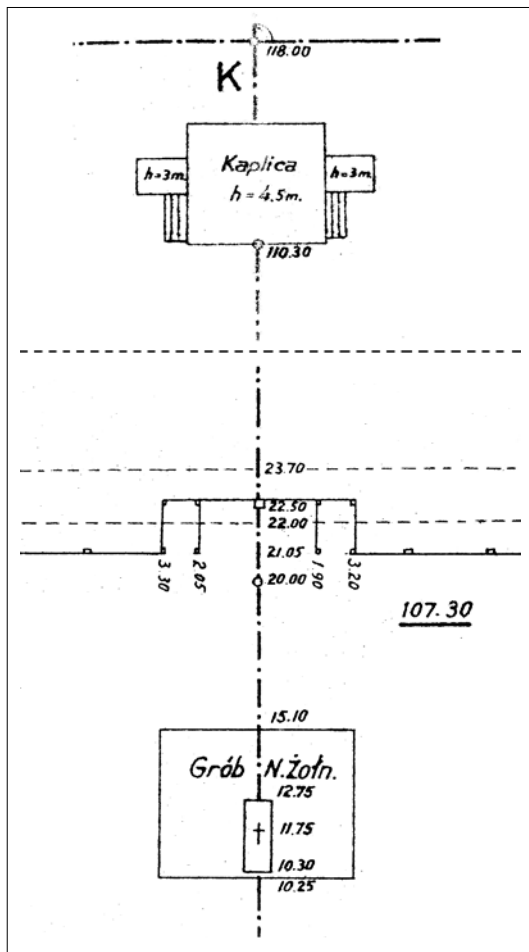
⁶⁰ Sowiński, Paweł, *Komunistyczne święto. Obchody 1 maja w latach 1948–1954*, Warszawa 2000, s. 41.

⁶¹ Tamże; Anderson, Benedict, *Wspólnoty wyobrażeniowe. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997; Tomasiak, Wojciech, *Inżynieria dusz*, Wrocław 1999.

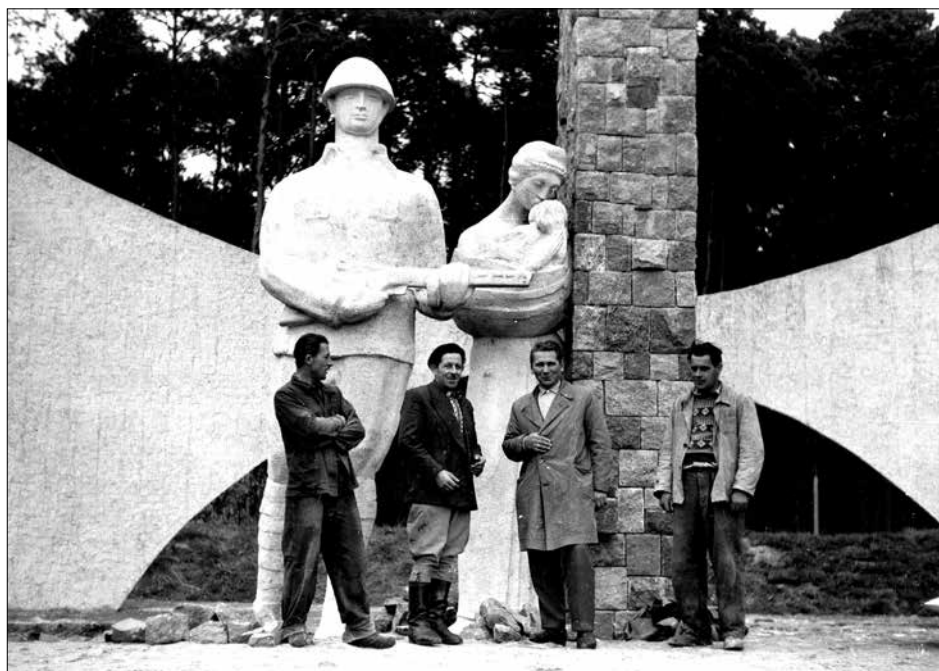
⁶² *Uroczystość w Siekierkach*, GS, nr 91 z dn. 19 kwietnia 1988, s. 5; *Polskie trwanie nad Odrą*, GS, nr 90 z dn. 18 kwietnia 1988, s. 1, 5.

⁶³ Por. m.in. Dmitrów, Edmund, *Pamięć i zapomnienie w stosunkach polsko-niemieckich*, *Przegląd Zachodni* 56, 2000, nr 1, s. 1–18; Romanow, *Kreowanie „polityki pamięci”*, s. 21 nn.; Orla-Bukowska, Annamaria, *New Threads on an Old Loom. National Memory and social Identity in Postwar and Post-Communist Poland*, w: Lebow, Richard, Ned, Kansteiner, Wulf, Fogu, Claudio (ed.), *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Durham–London 2006, s. 177–191 i z nutą ideologii: Olczyk, Eugeniusz, *Druza wojna światowa w świadomości współczesnych Polaków*, Warszawa 1978.

⁶⁴ Affek-Bujalska, *Groby i cmentarze*, s. 34; Zgłobicki, Roman, *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu*, Zgorzelec 1995, s. 142 nn.

Ryc. 9. Plan kaplicy oraz Grobu Nieznanego Żołnierza wg planu ze stycznia 1947 r. (źródło: APSz, PWRN, WGKIM, Odbudowa cmentarza wojennego w Siekierkach (dokumentacja techniczna) 1953–1954, sygn. 4645: Plan sytuacyjny kwater i poszczególnych grobów Cmentarza Wojskowego I Armii WP w Siekierkach n/Odrą pow. Chojna, Sporządzony na podstawie pomiarów w terenie w styczniu 1947 r. 1 : 250, s. 7)

Ryc. 10. Pomnik Wdzięczności w trakcie budowy (1961 r.). Na fotografii widoczny posąg żołnierza, zdemontowany ostatecznie przed odświeżeniem monumentu (źródło: Archiwum Pracowni Fotograficznej PKZ w Szczecinie, nr 4169, fot. I. Springer)

Spis treści

KATARZYNA MARCISZEWSKA / PAWEŁ MIGDAŁSKI	
Wstęp	5
W MIASTACH I MIASTECZKACH POMORZA ZACHODNIEGO I ZIEMI LUBUSKIEJ	
DAGMARA KIBITLEWSKA-ŻABIŃSKA	
Od Tempelburga do Czaplinka	13
ADAM KARPOWICZ	
Od Wangerin do Węgorzyna – dzieje miasta w latach 1939–1949	27
KRZYSZTOF CZAPELSKI	
Od Berlinchen do Barlinka	39
BERNADETTA PAULINA MOCKAŁO	
Od Bahn do Bań	57
PIOTR BŁAŻEWICZ	
Ukraińcy z akcji „Wisła” w Trzebiatowie nad Regą	67
NA WSI ZACHODNIOPOMORSKIEJ I LUBUSKIEJ	
KATARZYNA MARCISZEWSKA	
Od Augustwalde do Wielgowa	81
MONIKA KOWALSKA	
Od Wugarten do Ogard	99

ŁUKASZ MODZELEWSKI	
Dolice w 1945 roku	117

HISTORIA, PAMIĘĆ, TOŻSAMOŚĆ, INTEGRACJA

ERYK KRASUCKI	
Pośmiertne życie Jaksy z Kopnika	129

PAWEŁ MIGDAŁSKI	
Dzieje cmentarza wojennego żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego w Siekierkach	141

ADELINA BULAK	
Rola prasy w integracji ludności polskiej na Pomorzu Zachodnim na przykładzie „Pioniera”	163

JAN M. PISKORSKI	
<i>Tym samym pociągiem...</i> O wspólnocie doświadczeń uchodźczych w Europie pierwszej połowy XX wieku	173

<i>Im selben Zug...</i> Zwangsmigrationen, Desintegration und Integration in Pommern und in der Neumark in den Jahren 1939-1949 in einer Auswahl von im Seminar von Jan M. Piskorski entstandenen Magisterarbeiten. Zusammenfassung.	179
--	-----

Spis ilustracji	193
-----------------------	-----

Bibliografia	195
--------------------	-----